

nyilatkozására, melyet nem kevésbé könnyű körülmények között hitt, hirdetett és írt le: „mindnek kívánom, amit egynek. / hiszen közös a nyereség, / én minden népet félték attól, / amitől félték az enyém”.

Győry Dezső egy ízben azt is leírta: „Nem kérlek most, de tudja egykor az új évezred, hogy tudom: lesz értelmünk...” Ez újabb párhuzamra ad lehetőséget, hiszen idéznünk kell a Győry Dezsőéhez hasonló felemelkedéseket és reménytelen alázuhanásokat, Fábry Zoltánét; Balogh Edgár találó szavaival — a „halálos tehetetlenség magányát”, a hangyajáratok „törvényeit figyelő, igaz remete társadalmonkízülségét.” De hadd emlékeztessünk arra a csodálatosan felfelé ívelő, s az egész életművet befejező, betetőző Fábry-reneszanszra, amelyet szintén Stószon teremtett meg az író, aki (mielőtt még elindulhatott volna a felfelé vezető útra és úton), a halálosnak tűnő leszorítotttságban — Stószról — kikiáltotta önmagából az emberek, a világ felé: „Bízzatok!” A Győry Dezső-i „lesz értelmünk” biza-kodás hasonlítható ehhez.

Fábry Zoltán tovább is lép. Egy ízben Gottfried Kellert idézte. (Keller így írt: „Csupán egy vértelen burzsoázia akarna megmaradni azon a fokon, ahol és ahogy vagyunk, egész terhével egy félig korhadt ágon csüngve és annak néhány bogóját rágicsálva, míg az egész nem bukfeneczik a mélybe...”.) Fábry ehhez a következő megjegyzést fűzte: „Kitűnő meglátás, plasztikus kép, csak épp a XIX. század szülötte. Micsoda idilli szövegezés ez a burzsoázia XX. századbeli, a világháborúk eredményeihez és a vilákkatasztrófákhoz képest! A mélybe való bukfeneczés nem olyan egyszerű, vértelen és zajtalan. A futamot a végponton vaduló és vadító csökönyösség váltja fel. A katasztrófa: istenek alkonyának ördögi színjátéka!” Íme: a két világháborút meg- és átélő XX. századi ember glosszája, amely határvonalat húz a XIX. és a XX. század között.

Lehet-e ennél plasztikusabban megrajzolni, a kortársak elé tárni a háború — s tegyük hozzá: a fasizmus — lényegét? Azt, hogy kik ennek előidézői; azt, hogy miként rántanak bukásukkal mindent?! „Istenek alkonyának ördögi színjátéka!” Megdöbbenő az a kép is, mely mindennek nyomán Fábry Zoltán gondolatrendszeréből, immár szellemi örökségéből előtűnik ki-rajzolódik. Megdöbbenő és ijesztő a mélység, melyet érzett; a világosság és sötétség, miknek irtózatot ellentététől szinte egész életében alig tudott szabadulni.

De a veszélyeket érezte a nacionalizmus-internacionalizmus kapcsolatában is, amely a soknemzetiségű területen fokozott mértékben jutott kifejezésre. Nacionalizmuson — miként ő is — a jogos nemzeti önértéket értjük, szoros és elválaszthatatlan kapcsolatban az internacionalizmussal.

Közismert, hogy posztumusz kötetének — *Vigyázó szemmel* — zárócikkében, többek között, ezt írta: „Népek, nemzetek, kultúrák és emberek közelítésében, közeledésében a kölcsönösség tudata a döntő. Az internacionalizmus ad és kap. Gazdagítás és gazdagodás a velejárója...” Más helyen pedig úgy fogalmazta meg ezt, hogy „az internacionalizmus az összehasonlítás és egyeztetés legjobb alkalma. Értékmérő humánus... Az internacionalizmus alapjellege a türelem. Ezzel és ezáltal realizálható a lényege: a közeledés és közelítés. Emberek az emberiségben találkoznak...”

Az antifasizmus stószói öröklésének szinte mottója lehet immár: „A nemzetköziség nemzetek javának közössége. És ez a közösség kibonthatja az egyes nemzetek egyéni sajátosságait, vegyi összetételét, realitását...”

☆

Az immár tíz esztendeje elhunyt Fábry Zoltánra emlékezünk, Stósz egykori lakójára, a stószói életforma csodálatos és szuggesztív kialakítójára, a szlovákiai magyar irodalom és kritika egyik alapítójára, a vigyázó strázsálóra, akinek számára nem létezett elveszett poszt. Örökségét magunkénak valljuk, tévedéseivel — melyeket nem tudott kikerülni a nagy történelmi zivatarokban — vitázunk. De nagyra becsüljük őt. Fábry Zoltán: része, életműve: immár szerves alkotóeleme a közép-európai, sőt európai haladásnak.

Kovács Győző

Kölcsey és Fábry Zoltán

A magyar irodalom legnagyobb képviselői mindig szem előtt tartották az európai mértéket. Fábry Zoltán nem pusztán képviselője ennek a magatartásnak, hanem egyik kiteljesítője is. Gondolatköre, életműve a szó legnemesebb értelmében európai. Korán magáévá tette azt a gondolatot, melyet Thomas Mann Settembrinije így fogalmazott meg: „A kajánság a bírálat szelleme, a bírálat pedig a haladás és a felvilágosodás forrása”. Ismeretes, hogy ebben a szellemben már az 1920-as évek elején az európai mértéket mint a kisebbségi sors fedezetét állította szembe a kor sovinizmusával. Így válhatott Stósz olyan jelképpé, mint egy évszázaddal előbb Széphalom, vagy éppen Szatmárcseke: írói magányt és nagy társadalmi küzdelmeket magába sűrítő fogalom. Kölcseynek és Fábrynak már ebben a látszólagos magányba kényszerülésében is van valami közös, bár kétségtelen, hogy Stósz maga korában többet jelentett, mint Szatmárcseke: egy európai szintű irodalom és sajtó egyik központját. Nem tekinthetjük tehát véletlennek, hogy Fábry tanulmányt szentelt Kölcseynek, hanem inkább önnön helyzetének tudatosításaként kell értékelnünk.

Elég, ha a két jelentős 1938-as Kölcsey-tanulmányt összevetjük: Révai József irodalomtörténeti értekezés, a Fábry romantikus-expresszionista hagyományokat tartalmilag és formailag újjáteremtő önvallomás. Mindkettőt jellemzi azonban a marxista történelmi látásmód, s a jelennek szóló üzenet: az antifasizmus gondolata.

Mint Kovács Sándor Iván megállapította, „Fábry a név- és címadás mestere. Elnevezései, sajátos terminus technicusai definitív erővel bírnak, sokszor a fogalom egyetlen lehetséges egzakt pontosságú meghatározását adják” (*Jelenlevő múlt*). A Kölcsey-esszében is nagyszabású szellemi teljesítmény játszódik le az olvasó szeme előtt: fogalmak azonosítása és ellentétbe állítása, egymással való helyettesítése. Fábrynál azonban ez sohasem válik pusztán logikai játékká, mert mögöttük az emberiség legidősebb kérdései állnak. Filozófiai kifejezésekből épít metaforákat: így válik csaknem költészetté a mű. Az ilyen kifejezőeszközökkel a romantikus és az expresszionista esszét követi, s hogy a romantika aktív áramlatához nemcsak a német expresszionizmus által kapcsolódik, hanem közvetlenül is folytat bizonyos magyar hagyományokat, azt mutatja a múlt században megtalált szellemi rokon: Kölcsey.

Fábry megközelítése mindig szem előtt tartja az esztétikai szempontokat, de sohasem egyoldalúan esztétizáló. Hogy milyen finom esztétikai érzéke volt, azt számos idézettel lehetne bizonyítani akár a *Harmadvirágzásból*, akár a *Res poeticából*. Látunk azonban azt is, hogy Fábrynál ez természetes erkölcsi érzékenységből fakad. A legnagyobbakról — így Kölcseyről — szólva föl sem merülnek számára esztétikai kérdések. Ez természetes is, hiszen (mint Turczel Lajos írja) „a vox humana, a humánus melletti elkötelezettség az ő írói magatartásában, és a tőle megkövetelt írói művészi magatartásában és alkotómunkában egyaránt a fő követelményt jelenti: olyan elsődleges principiumot, amely minden más követelményt — az esztétikait is — megelőz, s jelentőségében fölülmúl” (*Mű és érték*). Antifasizmusa, társadalmi forradalmisága mögött mindig ott van az a kemény erkölcsi tartás, amely nemcsak publicisztikájában, hanem leveleiben is megmutatkozik. Ilyen alapon válik a Kölcsey-esszé egyik leglényegesebb gondolatává az írói felelősség hangsúlyozása. Mint a *Palackposta* egy másik írásában olvashatjuk: „A szó: erkölcs, mert passiója csak felelősségnek lehet” (*Szegény férfi panasza*). Fábry Zoltán azért írhatta le ezt, mert meggingathatatlan meggyőződése volt, hogy az író képes a világot megváltoztatni. Költészetesztetikája emlékeztet a romantikus

(Folytatás a 19. oldalon.)

(Folytatás a 14. oldalról.)

költészetfölfogásra, hiszen nagyon gyakran találkozhatunk műveiben efféle megállapításokkal: „A költészet: az emberi hang, az emberiség sűrített mondanivalója, esszenciája” (*Res poetica*). Az, hogy az irodalomnak nagy jelentőséget tulajdonít a társadalomban, a történelmi fejlődésben, részben a romantikával rokonítja, de oly módon, hogy ezzel saját marxista gondolkodásmódját mélyíti el.

Fábry határozottan vallotta tehát, hogy az írónak irodalomnál többet kell alkotnia: társadalmi harcossá kell válnia. Ezért tiltakozott az ellen is, hogy remetének titulálják, hiszen magánya csak látszólagos volt. Stószról messzire látott: a történelmi folyamatok lényegét ragadta meg. A Kölcsey-esszé sem pusztán tüneti kezelést kíván, hanem rámutat arra is, hogy milyen veszélyes lehet, ha a nagy szellemi termékeket eltorzító módon kisajátítja a hatalom. Az ilyen hatalom ellen szólít föl szövetségre, s ezzel emelkedik gondolköre a József Attilával és Bálint Györgyével egy szintre (Ld. Hermann István: Bevezetés a magyar marxista filozófia a két világháború között című gyűjteményhez) Humanizmusa így nem válik elvonttá: azonos a történelmet mélyen megélt ember felelősségérzetével. Kölcsey ezért nem az évforduló kapcsán fölvetődő téma nála, hanem természetesen kínálkozó példakép, akinek életműve fegyver a fasizmus ellen. Kölcsey prózai műveinek klasszikusan fegyelmezett sorai mögött is egy harcos történelmi kor indulatai feszülnek. Ehhez hozzátehetjük, hogy a reformkor költőnemzedékéből Kölcsey testesítette meg leginkább az eszményt Fábry számára: költészet és politikai cselekvés elválaszthatatlan egység.

Fábry Zoltán történetiségében vizsgálja a fasizmus jelenségét. Ő maga is rögzíti több írásában, hogy nem pillanatfelvételt szándékszik készíteni. Ez is rokonítja Kölcseyvel: mindketten képesek egész nemzetek sorsát átfogóan értelmező gondolatokra, s mindkettejüknél érezhető a gondolat megszenvedettsége. Krammer Jenő írja egyik, Fábry Zoltánnak küldött levelében: „jönnek dalnokok, akik bátor szívvel, bátor hittel hirdetik, hogy az áthatlan, zavaros víztömeg felett változatlanul, megingathatatlanul ott ragyog továbbra is az örök Nap, a Szépség, Jóság, Igazság... De jönnek olyanok is, olyan dalnokok: akik rettenthetetlenül hiszik: nem kerülhet a nap elé, nem láthatja meg a fényt az, akiben nincs elég erő és bátorság, hogy szembenézzon az őt elborító piszkos áradattal, szembenézzon, semmi fölött el ne szökkenjen tekintete, és így minden szennyből váltódjon meg a Fényéletre” (*Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916–1946*). Világos, hogy Kölcsey is, Fábry is az utóbbi körbe tartoztak.

Kölcsey és Fábry prózai írásait olvasva rájövünk, hogy az egyéniségükben is lehetett valami közös: egyrészt az, hogy mindketten elsősorban politikában gondolkodtak, másrészt kritikáikban gyakran hevülékenynek (olykor túlságosan is hevesnek) mutatkoztak. Műveltségük, emberi tisztességük valamennyi művükből sugárzik, de kritikusi magatartásuk éle helyenként csorbát szenved a gúnyos hang miatt. Az indulat által elragadott író így helytelen ítéleteket is alkothat, Kölcsey és Fábry emberi nagyságára jellemző az is, hogy mindketten újra tudták értékelni az egyszer már tévesen megítélt jelenséget. Így módosított Kölcsey a Berzsenyiről, Fábry pedig Móriczról alkotott képén. Mindketten saját jól megalapozott műveltségükre, biztos ízlésükre támaszkodtak, s az irodalmi divatokat távol tartották maguktól. Ez természetesen nem a nagy irodalmi áramlatok kikerülését jelentette: Kölcsey fölhasználta a romantikából, Fábry pedig elsősorban az expresszionizmusból a számára értékes elemeket. S ahogyan Kölcsey túl tudott lépni a korai romantika szentimentalizmusán, úgy haladta meg Fábry az alapvetően expresszionista fogantatású Narcissosz-irodalmat. Mindezek felett megőrizték azonban azok mikus szemléletüket, s a prófétaköltő eszményét. Fábry szertelennek nevezi a novalisi költészetfölfogást, de — mint láttuk — az ő költészetértelmezése is a romantikában gyökerezik. Az idő igazában írja: „A romantika eltikkadt játékát, Novalis sejtelmét — »embernek lenni a legnagyobb művészet« — morális tudattá kell realizálni”. Így táp-

lálkozik Fábry a romantikából, és így lép túl rajta. Mindig jellemzője marad azonban műveinek az a romantikus-expresszionista hevület, amely egyrészt abból a törekvésből fakad, hogy elvei mellett következetesen kiálljon, másrészt az ezt gátló létbizonytalanságból. Ezt a följazottságot mélyíti el Ady időmotívuma, mely végigvonul a Kölcsey-esszén, s a *Palackposta* minden írásán. A romantika kozmikus szemlélete teljeseedik ki így az esszé műfajában. Romantikus-expresszionista áradás jellemzi ezt a művet — de nem engedi azt szétfolyni műveltségének szabályozó ereje.

Közismert, hogy Fábry egyetlen „műfajt” vallott magáénak: az antifasizmust. Tudatosan törekedett arra, hogy Stószt és az egész szlovenszói magyar szellemi életet az európai és a magyar progresszió bástyájává tegye, abban az időben, amikor Magyarországon tetőfokára hágott az irredentizmus. A fasizmust még jóval a háború után is időszerű problémának érezte: „Akár Vietnamban az amerikai imperializmust nézzük, akár az új német neofasizmust és itt, a mi kereteink között a Duna-medencében, bizony, ahol a sovinizmus felüti a fejét, kivédhetetlenül fasizmusban torkollik” — nyilatkozta egy interjúban (*Simon István: Írószobák*, 78.). Jellemző Fábryra ez a széles látókörre valló gondolat. Eköré csoportosítja mondandóját, akár Kölcseyről ír, akár a berlini olimpia magyar sikereit követő örömmámorkeltésről. Így védi mindig a szellemet az elnyomó hatalommal szemben. Egyetemessé éppen azáltal válik (s részben ez is az aktív romantika hagyománya), hogy általános erkölcsi síkon is eszméket ütköztet, s így már nem csupán a fasizmus ellen szól, hanem mindenféle bezártság ellen — az emberi szabadságvágy nevében.

Fábry minden amorális, antihumánus cselekedettel, felfogással szemben az Időhöz föllebbez. A Kölcsey-jelenségben is az idő igazára hívja föl a figyelmet. Révai József Kölcseytanulmányában ezt írja: „Kölcsey nagyságát mutatja, hogy mint politikus és gondolkodó nem merül el a pillanatnyi helyzet apró-cseprő érdekharcaiban, hanem elvi magaslatra emelkedve vett részt bennük és e harcok közepette szembenézett azokkal a nagy alapvető kérdésekkel és ellentmondásokkal, amelyek elé a polgári társadalom fejlődése állította az emberiséget” (*Kölcsey Ferenc válogatott művei, Budapest 1951.*). Ez is kapcsolódási pont a két írói egyéniség között.

Fábry tehát Kölcsey, a teljes ember nevében föllebbez az irredenta Magyarország torz Kölcsey-képe ellen. Férfiúi érenyként ő is a szellem nagyságát mutatja föl. Ezzel szabja meg a haladás irányát a múltból a jelen, s a jelenből a jövő felé. Fábry ezzel részese lett annak a nagy jelentőségű szellemi folyamatnak is, amely a fasizmus ellen a magyar történelmi hagyományokat hívta segítségül. Nem véletlen, hogy amikor jellegzetesen irodalmi kérdésekről írt, akkor is a folytonosság gondolatát hangsúlyozta, s különösen nagy fontosságot tulajdonított a múltábrázolásnak.

Láthattuk, hogy az az indulat, amely Fábryt a Kölcsey-esszé megírására ösztönözte, Kölcsey kisajátítása, meghamisítása ellen irányult. A mű fő gondolata, hogy Fábry saját korában a legerkölcösebb magatartásnak tartja a kultúrember harcát a hatalom embertelensége ellen. Félreérthetetlenül és nyíltan saját korához szól ezzel, de ezáltal válik egyetemes érvényűvé is. Ugyanakkor hazai talajban gyökerezik, mert esszéje rokonságot tart Ady 1905-ös Csokonai-cikkével és a Kazinczyról írottal, amelyek szintén azt kifogásolják, hogy a múlt század nagy írói avatatlan kezekbe kerülnek. Egyaránt megvan az irodalomtudományi és a politikai jelentősége annak, hogy Fábry fölhívja a figyelmet az autentikus olvasás fontosságára. Így válik politikai érvvé „az idő igaza” gondolat. Ez teremti meg a lehetőséget arra is, hogy a romantikus hagyomány progresszív mozzanatai — hiszen a romantika nemcsak művészeti irányzatként, hanem korszakként, tehát magatartásformaként és világnézetként is értelmezendő — beépüljenek a XX. század haladó magyar irodalmi és politikai mozgalmába. Olvassuk hát mi is autentikusan Kölcseyt, Adyt és Fábry Zoltánt: lássuk meg műveikben a jelennek szóló üzenetet is!

D. Rácz István